

בן ציון כ"ץ ואידיש

נתן כהן

כ"ץ ההבראיסט באותם ימים בהוצאת עיתון בלשון השגורה בפי רוב הציבור היהודי.

קצה של העיתונות העברית בגולה

ביטוי מוקדם ומשמעותי לגישתו הלשונית-תרבותית המפוכחת והריאליסטית נמצא בדברים קשים שכתב כ"ץ כנגד הסופר העברי ישראל חיים טביוב (1858–1921) בשנת 1910. טביוב, שנודע בעיונותו לאידיש, פרסם פיליטון בהצפירה, המלגלג על רמת הספרות והתאטרון באידיש ועל ההתלהבות המעושה שמגלה, כביכול, העיתונות העברית מכל תופעה בחיי התרבות באידיש.³ כעבור ימים אחדים יצא כ"ץ לתבוע את עלבונה של האידיש בעמוד הראשון של *הד הזמן*. הוא האשים את טביוב בכתיבת "דברים מאוסים נגד הלשון היהודית [...] בסגנון שוק הדגים",⁴ וחשף את תרומתו לעיתונות האידיש (בשם בדוי). גם הסכמתו של נחום סוקולוב, עורך *הצפירה*, לפרסם את הדברים עוררה את תמיהתו והסתייגותו. כ"ץ הזכיר במאמר את החשיבות שיש לייחס ללשון היום-יום של יהודי מזרח אירופה ודחה את טענותיו של טביוב, אחת לאחת. מאוחר יותר התבטא כ"ץ באופן מפוכח וענייני בשאלת היחסים בין עברית לאידיש בכלל, ובמזרח אירופה בפרט.

ב-1928, בעקבות כישלון נוסף בשורה של ניסיונות כושלים לחדש בוורשה את הוצאתו לאור של העיתון העברי היומי *הצפירה*, פרסם כ"ץ שני מאמרים, אחד מהם באידיש, תחת הכותרת: "די לעצטע העברעישע טאג-צייטונג אין גלות" (היומן העברי האחרון בגולה) (היינט, 28.9.1928) והאחר, "היש קיום ליומן עברי בגולה?" (העולם, 9.11.1928, עמ' 864). במאמרים אלה הודה כי קצה של העיתונות העברית היומית בגולה נראה כבר בימי מלחמת העולם, וכי גסיסתה של *הצפירה* החלה עוד בטרם נולדה. בראייה בלתי משוחדת של המציאות הוא קבע כי יומון עברי אינו יכול לשמש אלטרנטיבה אמיתית לעיתונות באידיש או לזו הפולנית היהודית. עיתון עברי יכול להיות עיתון נוסף, ובמצב הכלכלי הרעוע של יהודי פולין רק מעטים יכולים להרשות זאת לעצמם. לכן, "עיתון יומי שיש לו רק ארבעת אלפים קוראים, או שצריך להיות סמרטוט, או שצריך לקבל תמיכה

ככל בני דורו גדל גם בן ציון כ"ץ על ברכיה של "שפת העם", אידיש, או כפי שנהגו לכנותה באותם ימים ברוסית, "יהודית מדוברת". עם זאת רובם הגדול של בני דורו של כ"ץ היו שוחרי השפה העברית. הם הפנו את גבם לשפת אמם, זלזלו בה, ביזו אותה והתכחשו לה. במקרה הטוב הם ראו באידיש אחות חורגת או שפחה של הגבירה, העברית, ובמקרה הרע הם שללו את זכות קיומה. כמובן, למען הפרנסה שלחו רבים את ידם בכתיבה באידיש, אך נזהרו מאוד מלהזדהות בשמם המלא כדי שלא ידבק בהם הקלון כמי שתורמים לקיומה של בריה עלובה זו. כמי שהשתדל תמיד לראות את המציאות כמות שהיא ולא רק כפי שהיה רוצה שתיראה, נמנע כ"ץ מראשית דרכו הציבורית מלחבור ללוחמים למיגורה של האידיש. במקביל לכתיבתו בעיתונות העברית הוא תרם מפרי עטו גם לזו שבאידיש, ברוב המקרים בשמו המלא, ללא מורא.

כידוע יזם כ"ץ את הוצאתם לאור של היומון הווילנאי *די צייט* (1 בפברואר–16 במאי 1906) ושל ממשיכו קצר הימים *נייע צייטן* (14–28 במאי 1906) וערך אותם. באותם ימים נחוצה הייתה תעוזה רבה כדי להתחרות בעיתוני אידיש הפופולריים שנדפסו בוורשה ובפטרבורג והופצו ברחבי הקיסרות,¹ אך כ"ץ בכל זאת ניסה לעשות זאת וספג את ההפסד הכספי שהיה כרוך בכישלון העיתון. למרות ימיו הקצרים של היומון הספיקו לפרסם בדי צייט סופרים ואנשי רוח כשלוש עליכם, אברהם רייזין, י"ד ברקוביץ, ש. אנ-סקי, בעל מחשבות (ד"ר איזידור אלישיב) ומרדכי ספקטור. יוזמה אחרת של כ"ץ בעיתונות האידיש מצאה ביטוי עם התעצמותה של מלחמת העולם הראשונה והתרחבות החזית. ביולי 1915 סגרו השלטונות הרוסיים את כל מערכות העיתונים היהודיים באימפריה. כ"ץ לא השלים עם כך. בזיכרונותיו כתב: "החלטתי לעשות משהו. במקומות הסמוכים לחזית ישבו יותר מ-4 מיליון יהודים. כיצד אפשר שלא תהיה ליהודים האלה אפשרות לקרוא עתון בלשונם?"² הוא נסע לפטרבורג וקיבל רישיון להוציא לאור יומון באידיש (*פעטראגראדער טאגבלאט*, אוקטובר 1915) ושבעות עברי. ימים אחדים לאחר שהופיע העיתון באידיש פורסם צו שאסר על הפצתו. העיתון לא תרם תרומה משמעותית לעיתונות האידיש, אולם ראויות לציון היוזמה והחשיבות שראה

האחרת, ודאגתו הייתה נתונה לשתייהן באותה מידה.⁸ במקביל לכתיבתו בעיתונות העברית השתתף כ"ץ באופן פעיל ומזדמן לפחות בעשרה עיתונים שונים באידיש, שיצאו לאור החל באודסה, בפטרבורג ובווילנה, דרך ורשה, ריגה, בוקרשט, לונדון ועד לניו יורק ולבואנוס איירס. בחיפוש במפעל המפתוח של עיתונות האידיש במזרח אירופה, של החוג לאידיש באוניברסיטה העברית, עלה בידי למצוא כ-270 מאמרים שכתב כ"ץ בשני העיתונים המרכזיים של יהודי פולין העצמאית. העיתון האחד היה היינט, ביטאונה של ההסתדרות הציונית בפולין, שבמשך שנים רבות הוא שימש שליחו בברלין, ושב פרסם חוויות מביקורו בארץ ישראל ב-1929 (דצמבר 1929–מארכ 1930). העיתון האחר היה מאָמענט, שאליו עבר בעקבות ז'בוטינסקי ופעילים אחרים במפלגה הרוויזיוניסטית ב-1933.⁹ נוסף על המאמרים הרבים שכתב לעיתונים אלה, כתב כ"ץ עוד מאות רשימות לעיתונים אחרים באידיש, ובראש ובראשונה למאָרגן זשורנאַל הניו יורקי שבו פרסם במשך שנים רבות.

נושאים חופפים

הנושאים שעליהם כתב כ"ץ בעיתונות האידיש דומים ואולי אף חופפים לאלה שכתב עליהם בעברית. קרובים ללבו היו תולדות יהודי מזרח אירופה במאות השנים האחרונות ודמויות מופת בתולדות היהודים במקומות אלה. עם זאת כ"ץ התבטא גם באירועים אקטואליים. הוא כתב על משפט בייליס ועל גילויים אחרים של אנטישמיות, על העלייה לארץ ישראל ועל רצח ארלוזורוב, אולם בראש ובראשונה הטריד אותו גורלם של יהודי ברית המועצות. כ"ץ, שהספיק להתרשם מקרוב משיטות הממשל החדש שם, עקב בדאגה רבה אחר תהליך עקירת הציבור היהודי בברית המועצות משרשי השוניים, הדתיים והלאומיים. הוא חזר ודימה את המדיניות הסובייטית כלפי היהדות (כדת וכלאום) ל"אינקוויזיציה" וכינה את משה ליטוואקוב, עורך בטיאן המפלגה הקומוניסטית באידיש, דער עמעס (האמת), "ישועי".¹⁰ במשך כל השנים שביין שתי מלחמות העולם הוא לא נלאה מלהזהיר את היהודים שבעברו המערבי של מסך הברזל מפני החורבן הרחוני והפיזי המאיים ממזרח. מעניין לציין שבעשרות רבות של מאמריו שראיתי לא מצאתי התייחסויות ישירות לנעשה בגרמניה. ייתכן שהדבר נבע מכך שלגבי גרמניה נמצאו רבים שהתגייסו לדווח, להזהיר ולעורר את דעת הקהל, בניגוד לברית המועצות, שעליה נמצאו רבים – במחנות פוליטיים שונים – שהתבטאו בחיבה ובקנאה גלויה. כך, למשל, עוררה תכניתה של הממשלה הסובייטית להקצות ליהודים אוטונומיה במזרח הרחוק, בברוביג'אן, גלי התפעלות וציפייה מלאת תקוות להתגשמות מציאותית של חלום העצמאות היהודית. קולו הרועם של כ"ץ היה אז יוצא דופן כשטען שכל ההרפתקה ("אָוואַנטורע") הזו אינה יותר מאשר פשע ("אָ פֿאַרברעכן") של שרלטנים ומשתפי פעולה משורות היבסקציה, שאינם מסוגלים להתמודד עם המצוקה הקיומית של יושבי העיירות, ובמקום לנתב הגירה פנימית מסודרת לערים הגדולות ולענפי תעשייה רווחיים הם מנסים לדחוף את יהודי העיירות לאי שם וליישבם על אדמה שאינה ראויה לעיבוד.¹¹ במסגרת כתיבתו על ברית המועצות בהקשר היהודי כתב כ"ץ גם על ענייני תרבות וספרות. הוא ראה צורך להתייחס לפרשת חזרתו של הסופר דוד ברגלסון לברית המועצות ולהתיישובותו בברוביג'אן.¹²

לפחות באלף דולר לחודש". עדיף היה אילו הנוגעים בדבר השכילו להוציא לאור שבועון איכותי באידיש ולא לספק נשק לאידישיסטים שונאי העברית, החוגגים את נפילת העיתון. כדוגמה לקהילה המכלכלת את מעשיה היטב הביא את ניו יורק, שבה מפרסמים הסופרים והעיתונאים העבריים שבועון רציני אחד (הדאר) בשעה שמבחינת המשאבים לא היה קשה להם לממן עיתון יומי. כ"ץ ידע שדבריו לא ינעמו לקוראים העבריים בפולין וחתם את מאמריו העברי באזהרה כפולה: "פסימיוס מגונה הוא, אבל אופטימיוס במידה בלתי נכונה עוד גרוע ממנו". התגובות הנזעמות על המאמרים לא איחרו לבוא, ובהן גם התקפות אישיות על האיש המרפה את ידי העוסקים במלאכה. ההסתדרות הציונית לא שעתה לנימוקיו המשכנעים של כ"ץ, וב-1931 ניסתה שוב להוציא לאור את העיתון הצפירה. גם הפעם הוא לא האריך ימים ולא חזר להופיע שוב.⁵

ריב הלשונות

בכמה הזדמנויות הגיב כ"ץ על ריב הלשונות בארץ ישראל ובפולין. כך למשל, ערב הבחירות הפנימיות להנהלה של קהילת ורשה, במארכ 1926, הוא פרסם מכתב גלוי להיסטוריון שמעון דובנוב, אביה הרוחני של המפלגה הפולקסיסטית (מפלגת העם היהודית). במכתב הוא מחה נמרצות נגד הפולקסיסטים והבונדאים שחברו יחדיו להפריע לציונים ולחברי המזרחי לקרוא הצהרה בעברית באספת בחירות. לדברי כ"ץ מפלגה עממית (פולקסיסטית) חייבת לכבד את השפה הקשורה קשר אורגני עם העם, והיסטוריון המתעד את קורות העם אינו יכול לתת יד למחללי כבוד השפה.⁶ במקרה אחר מחה כ"ץ נמרצות כנגד "גדוד מגני השפה העברית" שהתפרעו בעת העלאת מחזה באידיש בתל-אביב. הוא טען שהמלחמה באידיש עשויה להזיק לעברית יותר מאשר להועיל לה, והזכיר לסופרים העבריים שיצאו מברית המועצות מה פירושו של דיכוי לשוני. גם את איומם של מגיני השפה שלא יתירו הדפסת ספרים ועיתונים באידיש בארץ השווה לתקנות המפלגות ברוסיה הצארית ולאלה המודרניות מבית מדרשה של היבסקציה (החטיבה היהודית במנגנון המפלגה הקומוניסטית בברית המועצות) ו"הרגיע" אותם שאם לא ידפיסו בארץ הם יוכלו לעשות זאת במצרים, ומשם יעשו העיתונים את דרכם לארץ. מסקנתו מהמחלוקת הייתה כי גם אם ישנם סופרים עבריים העוינים את האידיש, עליהם להתבטא בקול רם כנגד רדיפתה של האידיש בארץ ולו בשם חופש הביטוי.⁷

גם בימים סוערים של ויכוחים פוליטיים וציבוריים המשיך התחום הלשוני-תרבותי להעסיק את כ"ץ ולתפוס מקום חשוב בתודעתו ובהתעניינותו. כמי שראה במזרח אירופה את אחד ממרכזי הספרות היהודית (באידיש ובעברית) החשובים בעולם, עקב כ"ץ בדאגה אחר הירידה המתמדת בשוק הספרים היהודי בפולין, ואחר מצבו הכלכלי העגום של הסופר היהודי שם בתקופת המשבר הכלכלי החמור בפולין באמצע שנות העשרים. אף על פי שלא הוסמך לכך, הוא פנה בקריאה נרגשת להנהלת הג'וינט בניו יורק לפעול באמצעות סיוע כספי קטן, אך הכרחי, למען המשך קיומן של הספרויות הללו ויוצריהן. רק יצירת תשנית הולמת לקיום חומרי ראוי ולהדפסת ספרים לפי מדד איכותי עשויה להציל את היצירה הספרותית בעברית ובאידיש משקיעה. במקרה זה הוא לא העדיף לשון אחת על פני

הערות

- 1 על פי רשימתו הביבליוגרפית של אברהם קירזשניץ, די **יידישע פרעסע אין דער געוועזענער רוסישער אימפעריע, 1823-1916**, מאַסקווע-כאַרקאָוו מינסק, 1930, עמ' 25-31 הופיעו באותה שנה שני עיתונים יומיים באידיש בפטרבורג וחמישה עיתונים כאלה בוורשה.
- 2 בן-ציון כ"ץ, **זכרונות**, תל אביב, תשכ"ג, עמ' 232.
- 3 י"מ טביוב, "מענין לענין", **הצפירה**, 9.11.1910.
- 4 ב.כ., "היפ! היפ! כנגד הז'ארגון", **הד הזמן**, 17.11.1910. כ"ץ הסביר כי בחר בכותרת שניתנה שנים מספר קודם לכן על ידי נחום סוקולב, עורך **הצפירה**, בדיוק באותו הקשר.
- 5 על העיתונות העברית היומית בפולין ראו מאמרי: "מאבק ללא סיכוי: העתונים העבריים בווארשה בין שתי מלחמות העולם", **קשר**, 23 (1998), עמ' 93-101, וההפניות הביבליוגרפיות הרלוונטיות, שם.
- 6 **היינט**, 21.3.1926.
- 7 בן-ציון כ"ץ, "פאַר וואָס שווינגן די ארץ-ישראלדיקע שרייבער?", שם, 24.12.1926.
- 8 בן-ציון כ"ץ, "מען מוז ראַטעווען די יידישע ליטעראַטור", שם, 27.11.1925.
- 9 **המאמענט** החל את דרכו כביטאון המפלגה הפולקיסטית ובמחצית שנות השלושים נעשה לביטאון הלא רשמי של המפלגה הרוויזיוניסטית.
- 10 ראו למשל מאמרי **ההיינט** מן ה־12.1.1930, 19.9.1930, 25.2.1932.
- 11 בן-ציון כ"ץ, "מ'דאַרף ראַטעווען דאָס רוסישע ייִדנטום", **היינט**, 17.8.1928.
- 12 דוד ברגלסון (1884-1952) עזב את ברית המועצות בראשית 1921 והתיישב בברלין. הוא חי בה לסירוגין עד חזרתו לברית המועצות ב־1934, שם נרצח לבסוף במסגרת ה"טיהורים" שביצע סטלין בסביבה התרבותית היהודית באוגוסט 1952. עוד בשנת 1926 פרסם ברגלסון מכתב "חרטה" על יחסו השלילי לברית המועצות, ובכך למעשה פתח לעצמו את האפשרות לשוב לשם. על האיש ועל תהפוכות חייו ראו בהרחבה: Gennady Estraiikh, *In Harness: Yiddish Writer's Romance with Communism*, Syracuse, New York, 2005, על פי האינדקס.
- 13 ב' כ"ץ, "על שישה הרוגי מלכות", **הדאר**, כו (1956), עמ' 537-538. תגובותיהם של ה' לייוויק ודניאל טשארני למאמר הופיעו מיד לאחר מכן ב**טאָג מאָרגן זשורנאַל** (23.6.1956 ו־5.8.1956). מאמרים אלה נדפסו מחדש ב**פאַרווערטס**, 30.11.2007, עמ' 12-13.

כ"ץ הכיר את ברגלסון בימי שבתו בברלין, העריך אותו וראה בו סופר מוכשר. הוא לא יכול היה להבין ולקבל את החלטתו של ברגלסון להתפייס עם הממסד הסובייטי (עוד ב־1926), לשוב למקום שאותו עזב בכעס ולהרחיק עד בירוביג'אן, תוך הרעפת שבחים על הסדר הסובייטי החדש והפניית עורף לשנים 1921-1934 המשמעותיות בחייו וביצירתו. בניסיונו לנתח את המהלכים שהביאו את ברגלסון להזדהות מלאה עם שנואי נפשו מן העבר הקרוב, העלה כ"ץ בזיכרונו ביקור שערך המשורר ה' לייוויק בברלין, בשובו מביקור בברית המועצות ובדרכו חזרה לארצות הברית, וראה בו את האיש שהביא לשינוי דעתו של ברגלסון. כ"ץ חזר על השערתו זו גם 19 שנה מאוחר יותר, ברשימת הספד שכתב על סופרי אידיש שנרצחו בברית המועצות, אלא שאז עוררו הדברים תגובות נגד חריפות, שהיה בהם כדי לסתור את הטענה.¹³

כמי שהאמת וחופש הביטוי היו נר לרגליו וכמי שהקפיד, לשיטתו, שלא לשקוע במעמקי הפסימיות ושלא להפליג לקצות האופטימיות, נזהר בן ציון כ"ץ מלזלזל ו/או לפגוע בלשון שעליה גדל ושהייתה מסימני ההיכר הבולטים ביותר של יהדות מזרח אירופה, שחש גאווה בהימנותו עם בניה.